

що мали сприяти поглибленню педагогічних знань і навичок духовно-академічного студентства. Залишається лише пожалкувати, що для усвідомлення необхідності здійснення всіх цих кроків керманічам російської духовної просвіти знадобилося ціле століття.

Svitlana Kuzmina

PEDAGOGICS IN KYIV THEOLOGICAL ACADEMY: INSTITUTIONAL CONDITIONS OF TEACHING

An attempt to outline the process of legitimation of pedagogics as study in Russian system of theological education on the materials of Kyiv theological academy's history is undertaken in the article.

Сергій Головащенко

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ БІБЛІЙНОЇ АРХЕОЛОГІЇ ЯК НАУКИ: ДОСВІД Я. О. ОЛЕСНИЦЬКОГО

Проаналізовано методологічні настанови, сформульовані та апробовані у працях з біблійної археології видатним представником київської духовно-академічної культури другої половини XIX — початку XX століття.

Постать Я. О. Олесницького, насамперед як ученого-дослідника, залишається феноменальною в історії київської духовно-академічної традиції загалом і в становленні наукового дослідження Біблії зокрема. Наприкінці 60-х років XIX ст. Київська духовна академія набула для себе, мабуть, найобдарованішого за все століття гебраїста та археолога в особі свого випускника, молодого професора Я. О. Олесницького (1842–1907), який, за оцінкою відомого дослідника історії академії, «поставив вивчення єврейської мови та біблійної археології на суворо науковий ґрунт у повній відповідності до новітніх успіхів науки у цій галузі»¹. Учень та наступник Олесницького писав у некролозі про свого вчителя:

¹ Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915).— К., 1915.— С. 378.

Яким Олексійович був, без сумніву, вченим у справжньому сенсі цього слова: для нього не існувало інших інтересів, окрім наукових... Від природи він був наділений рідкісною обдарованістю, поєднуючи глибокий, оригінальний філософський розум з живим художнім почуттям та з величезною пам'яттю. Блискуча природна обдарованість при цьому сполучалася ... з виключним працелюбством та надзвичайною методичністю. Завдячуючи такому щасливому поєднанню, Яким Олексійович залишив великий слід у нашій богословській науці та збагатив нашу літературу довгою низкою цінних наукових праць...²

Попри можливу певну риторичність (з огляду на особливості жанру процитованих творів), акцент саме на науковості в оцінках діяльності Олесницького не був лише риторичним жестом, оскільки мав під собою серйозні підстави.

Працюючи упродовж 1870–1880-х років над вивченням стародавніх пам'яток Палестини, Олесницький насправді став одним із кращих у Російській імперії фахівців із наукової біблійної археології. У 1873–1874 рр. він здійснив свою першу наукову експедицію до Палестини³, результатом чого стала величезна праця з біблійної археології, історії та географії: як науковий звіт (цей звіт про археологічну експедицію до Палестини досі залишається чи не найповнішим серед вітчизняних праць такого роду) вона публікувалася в «Трудах КДА» за 1875–1878 рр.⁴, а також вийшла окремим виданням⁵. Досвід першої експедиції розвинено і в інших публікаціях цього періоду⁶. Згодом Олесницький неодноразово відвідував Святу Землю у 1886, 1889, 1891 рр. і брав активну участь у дослідженні стародавніх пам'яток (зокрема запропонував та обґрунтував версію реконструкції Єрусалимського храму в різні

² Рыбинский Вл. Профессор Аким Алексеевич Олесницкий (Некролог) // Труды Киевской духовной академии [далі – Труды КДА]. – 1907, № 10. – С. 310.

³ Див.: *Отчет о состоянии Киевской духовной Академии в учебном 1874/5 году.* // Труды КДА. – 1875, № 11. – С. 53.

⁴ Олесницкий А. *Святая Земля. Отчет о командировке в Палестину и прилегающие к ней страны.* Часть I: *Иерусалим и его древние памятники (со многими рисунками в тексте)* // Труды КДА. – 1875. – № 2. – С. 215–371; № 3. – С. 481–569; № 4. – С. 93–192; № 6. – С. 511–587; № 7. – С. 107–160; № 12. – С. 275–350. Часть II: *Замечательнейшие по древним памятникам места Иудеи (вне Иерусалима), Самарии, Галилеи верхней и нижней, Финикии и Ливанской области.* // Труды КДА. – 1876. – № 1. – С. 50–111; № 5. – С. 336–410; № 8. – С. 249–276; № 10. – С. 17–72; 1877. – № 2. – С. 335–379; № 3. – С. 441–468; № 5. – С. 262–300; № 12. – С. 463–524; 1878. – № 2. – С. 249–298; № 4. – С. 48–97; № 6. – С. 427–501; № 9. – С. 505–589.

⁵ Його ж. *Святая Земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны.* 1873–74. – Т. 1–2. – К., 1875–78.

⁶ Його ж. *Судьбы древних памятников Святой Земли* (Речь, произнесенная в торж. собр. Киев. дух. академии 28-го сент. 1875 г. // Труды КДА. – 1875. – № 11. – С. 1–21; Його ж. *Путешествие одного египтянина в Палестину, Сирию и Финикию в XIV в. пред Р. Х.* // Труды КДА. – 1876. – № 3. – С. 452–509; Його ж. *Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей (с рисунками)* // Труды КДА. – 1877. – № 10. – С. 2–78; Його ж. *О том, как доктор Сепп открыл древний храм Ваала между Иерусалимом и Вифлеемом* // Труды КДА. – 1878. – № 3. – С. 637–657; Його ж. *Гробница Аарона на горе Ор* // Труды КДА. – 1879. – № 3. – С. 356–371.

епохи його існування)⁷. Поєднуючи узагальнення здобутків сучасної йому світової біблійної археології з власним дослідницьким досвідом, у своїй праці пройшовши шлях від емпірично-описового етапу до важливих теоретичних узагальнень, Я. О. Олесницький став одним із перших у Російській імперії фахівців з цієї науки у сучасному її розумінні. Вінцем наукової та педагогічної творчості Олесницького у цій галузі біблеїстики став курс із біблійної археології, який уже по смерті автора почав публікувати його учень та біограф В. П. Рибінський⁸.

Невипадковість та об'єктивність цього акценту на науковому характері діяльності Олесницького є великою мірою виправданими ще з кількох причин. Насамперед з огляду на культурний, ідеологічний та інтелектуальний контекст (всесвітній, європейський і власне російсько-імперський), в якому відбувалися еволюція православної духовно-академічної бібліології та, в її рамках — становлення зачатків наукової біблеїстики. Суттєвою ознакою цього контексту були співіснування та своєрідний «спів-розвиток» різних світоглядних та герменевтичних традицій. Найкритичнішим же аспектом цього спів-розвитку була зустріч традиційної православної церковної бібліології з західноєвропейською за походженням, раціоналістичною біблійною критикою, яка активно долучала до свого арсеналу підходи, методи та прийоми новоєвропейської науки. У випадку ж з біблійною археологією, фаховому для Я. Олесницького, ця зустріч, ця ситуація зіставлення різних позицій та шляхів розвитку спричиняла не менш критичний конфлікт між перспективою еволюції біблійної археології як церковно-апологетичної дисципліни (що межує з т. зв. церковною археологією) та можливостями її розвитку як дисципліни науково-історичної.

Про те саме, що і сам Я. Олесницький усвідомлював цю контроверзу і перспективно працював над її продуктивним розв'язанням, свідчить хоча б його посмертно видана підсумкова праця з біблійної археології, де значуще місце посіло саме обґрунтування можливості, доцільності та евристичної цінності розвитку цієї галузі біблеїстичних знань саме як наукової дисципліни, що, використовуючи спеціальні джерела, водночас базується на загальнонаукових методологічних засадах⁹.

Тому надзвичайно цікавим та повчальним буде звернення до того етапу наукової активності Я. Олесницького, коли формувалася та виразнювався його особистий методологічний базис, а разом

⁷ Його ж. *По вопросу о раскопках 1883 г. на русском месте в Иерусалиме.* — СПб., 1886; Його ж. *Ветхозаветный храм в Иерусалиме.* — СПб., 1889; Його ж. *Мегалитические памятники Святой Земли.* — СПб., 1895.

⁸ Його ж. *Библейская археология / Под редакцию и с дополнениями В.П. Рыбинского.* — Ч. I. *Религиозные древности.* — Вып. I. — Петроград, 1920.

⁹ Там само. — С. 1–55.

з тим — і теоретичний базис вітчизняної біблійної археології як науки. Тому у цій розвідці звернемо увагу на тексти, де вчений прямо висловлював та опосередковано реалізовував певні методологічні принципи та критерії одного з важливих компонентів наукової біблеїстики в цілому та наукової біблійної археології зокрема — визначення та оцінювання автентичності археологічних знахідок, що потенційно претендують на роль артефактів біблійної історії. Один із цих текстів прямо стосується питань визначення автентичності пам'яток, пов'язаних з біблійною і загалом стародавньою історією¹⁰, а другий торкається проблеми репрезентації, обґрунтування та інтерпретації історичних свідчень у процесі висунення та доведення наукових гіпотез¹¹.

Значущість цього компонента вже у 1870–1880-і роки, коли, власне і розпочалася активна діяльність Олесницького як фахівця з біблійної археології, була зумовлена кількома чинниками, як-от:

- інтенсивне зростання кількості археологічних знахідок на Близькому Сході, віднесених до біблійної історії; з «наслідками» однієї з таких подій (а саме — віднайдення Ф. Кляйном стели моавітського царя Меси (Меши) з найдавнішим єврейським написом у 1868 р. та дослідження цієї стели у Луврі А. Леморе) працює в одній з аналізованих тут публікацій сам Олесницький;

- зростання політичної зацікавленості в близькосхідній історичній спадщині як один з ідеологічних складників експансії тодішніх «великих держав»; один з епізодів відзначає сам Олесницький¹²;

- поступове зростання та зміцнення ролі науки у формуванні «картини світу» європейців (неокантіанство та позитивізм у своїх дискусіях спільно вибудовували цю картину), коли певний образ «науковості» (часто «наукоподібність») або ж посилення на авторитет «науки» та «вчених» ставали аргументами навіть у питаннях релігійної історії або в обґрунтуванні самих основоположних засад релігії та її священних книг (славно-, або ж горезвісна проблема «біблійного конкордизму» виростає звідти ж). Реакцією ж на подібне сприйняття світу у галузі дослідження старожитностей стало постановня цілої індустрії підробок, розрахованих на типово європейську цікавість. Так, зустрічаємо підтвердження того, що проблема підробок та автентичності археологічних знахідок «є дуже характерною для історії новітньої науки»¹³; це і спричинило загострення питання про автентичність археологічних знахідок та

¹⁰ Його ж. *Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей (с рисунками)* // Труды КДА.— 1877.— № 10.— С. 2–78.

¹¹ Його ж. *О том, как доктор Сепп открыл древний храм Ваала между Иерусалимом и Вифлеемом* // Труды КДА.— 1878.— № 3.— С. 637–657.

¹² Його ж. *Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей...*— С. 28.

¹³ Там само.— С. 4.

про способи їхнього осмислення й інтерпретації як питання насправді методологічні¹⁴.

Тож, базуючись на відзначених раніше працях Я. О. Олесницького, спробуємо відзначити низку методологічних принципів та вимог, прямо сформульованих або опосередковано впроваджуваних вченим як необхідні критерії для наукового дослідження.

Говорячи про загальні методи представлення археологічних даних та доведення історичної достовірності артефактів, Олесницький відзначає необхідність: а) досліджувати обставини відкриття пам'яток та обґрунтовувати дійсність такого відкриття; б) досліджувати пам'ятки на автентичність з боку історичного, археологічного та палеографічного¹⁵; сам подає приклад такого аналізу¹⁶. При цьому Олесницький висуває досить відкритий та гнучкий «критерій достатності» для включення того чи іншого відкриття до наукового обігу: відкриття, як би дивно вони не виглядали, мають бути прийняті, якщо не буде доведена їхня підробка¹⁷. Проте цей критерій має працювати у взаємодії з критеріями виправданого наукового сумніву¹⁸, який, проте, має виключати упередженість в оцінюванні даних¹⁹ та має бути зміцнений аналізом логічної та фактичної можливості²⁰; взагалі ж Я. О. Олесницький приймає виправдане застосування логічних методів, як-от: аналіз, індукція та дедукція, метод аналогій²¹. Цікавим є також указування дослідника на потребу під час збирання та оброблення археологічної інформації враховувати культурно-антропологічний та психологічний чинники²², що фактично відбивають типову для археологічних досліджень зустріч культурних та цивілізаційних світів не лише в діяхронічному, а й у синхронічному аспектах. Ціла низка методологічних вимог, сформульованих або реалізованих Олесницьким, також має загальнометодологічний характер. Так, це вимоги фактологічного обґрунтування основоположних тверджень тієї чи іншої гіпотези; взагалі вимога фактологічного доведення теоретичних тверджень²³.

Вимоги та критерії, що мають прикладатися до дослідження конкретних фактів у царині біблійної археології та археології стародавнього світу і які можна було б віднести до спеціальних, формулюються Я. Олесницьким у тісному зв'язку з конкретними

¹⁴ Див., напр.: Там само.— С. 66–69.

¹⁵ Там само.— С. 4–5.

¹⁶ Там само.— С. 30–67.

¹⁷ Там само.— С. 5, 65–66.

¹⁸ Там само.— С. 7–8.

¹⁹ Там само.— С. 25.

²⁰ Там само.— С. 8–11.

²¹ Там само.— С. 12–13.

²² Там само.— С. 14, 23.

²³ Там само.— С. 22; Його ж. *О том, как доктор Сепп...*— С. 638–639.

пізнавальними ситуаціями, аналізованими у зазначених працях. Серед них:

- вимога докладного аналізу «спеціальних археологічних ознак»²⁴;
- вимога визначати відповідність ознак артефактів до свідчень стародавніх джерел, де зафіксовані конкретні типи культурної та релігійної ідентичності²⁵, наприклад релігійна символіка, зафіксована у біблійних текстах²⁶;
- з попереднім пунктом перегукується вимога ретельного тестування змісту та символіки артефактів на відповідність до їхнього культурно-релігійного контексту, ідей та символів стародавньої культури, зафіксованих в інших джерелах²⁷, а також
- вимога повноти та репрезентативності свідчень та посилань на джерела (як-от на Біблію) як запорука коректного обґрунтування тих чи інших оцінних тверджень щодо смислу та символіки віднайдених артефактів²⁸;
- у зв'язку з цим, зокрема, важливим є тест на наявність символічних аналогій у стародавніх пам'ятках різних культур, у проведенні якого та при витлумаченні можливих аналогій доречним буде застосування порівняльно-міфологічного аналізу²⁹; в конкретному випадку спеціальних (палеографічних) досліджень значущість вимоги враховувати іншокультурні впливи значно зростає³⁰;
- необхідність визначати як типові, так і особливі в ідентифікації знахідок — як відповідність типовим знахідкам у різних місцях певного регіону, так і специфічні ознаки форми та стилю, що виявляються у порівнянні зі стародавніми та сучасними витворами (що є особливо важливим через імовірні підробки³¹);
- вимога урахування культурно-психологічних особливостей сприйняття та оцінювання певних ідей та символів стародавньої культури представниками теперішньої (у випадку аналізованих Олесницьким сюжетів — то була «вікторанська» Європа) культурної доби³²;

Заслуговує на увагу цікавий приклад застосування статистичного аналізу палеографічних даних з метою визначення ступеня достовірності, або мовної автентичності твору-напису («ступеня його спорідненості мові») ³³. Таке застосування стає особливо актуальним у випадках, коли зміст написів не розшифрований, а «їх

²⁴ Його ж. *Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей...*— С. 44.

²⁵ Там само.— С. 38–40.

²⁶ Там само.— С. 45.

²⁷ Там само.— С. 41–44.

²⁸ Там само.— С. 46–47.

²⁹ Там само.— С. 45–46.

³⁰ Там само.— С. 49.

³¹ Там само.— С. 38, 40, 42.

³² Там само.— С. 43.

³³ Там само.— С. 54–60.

внутрішня ймовірність є невизначеною навіть приблизно» та за умов відсутності розуміння «ясного смислу» палеографічних пам'яток, де були б відбиті «історичні та інші свідчення та імена, — без чого, власне кажучи, і не може бути точно встановлене походження пам'ятки»³⁴. Тут же подано і критичний аналіз як недоліків, так і евристичних можливостей такого застосування³⁵, які зростають завдяки урахуванню мовних та літературних ознак палеографічних об'єктів (зокрема ймовірного жанру написів), а також завдяки урахуванню лінгвістичної (зокрема фонетичної та орфографічної) еволюції певної мовної традиції³⁶.

При цьому аналіз низки гіпотез щодо реконструкції ймовірного змісту й смислу палеографічних пам'яток слугує у Я. Олесницького конструктивному пошуку евристичної значущості кожної з гіпотез, забезпеченню можливостей очікувати появу нового знання за будь-яким напрямом досліджень, який дотримується наукових критеріїв пошуку. Вчений демонструє принципову критичність і водночас принципову відкритість до нових даних, які здатні у майбутньому оновити чи зовсім змінити положення в даній галузі пізнання, демонструє принципову відмову від будь-якого «заключного слова», принципову готовність до появи «нових обставин, що здатні по новому висвітлити» попередні факти³⁷.

За такого стану справ навіть підробки, найвідоміші з яких дослідник аналізує³⁸, зберігають, на його думку, певну пізнавальну цінність — саме як більш чи менш адекватні можливі «образи» автентичних артефактів: вони «не можуть бути позбавлені розгляду тим більшою мірою, чим дужче в них можна припускати можливі копії пам'яток дійсних, але втрачених або тих, придбання яких не є можливим»³⁹.

Звернемо увагу також на цікаву, скажімо так, «герменевтику археологічної реконструкції», яку розгортає Олесницький, аналізуючи один з доволі пересічних сюжетів тодішньої археології Палестини. Цікавість цієї «герменевтики» хоча б у тому, що її сформульовано із позицій аналогічного дослідницького досвіду кількох наукових подорожей-експедицій до Святої Землі, відповідним чином описаного⁴⁰. Що методологічно корисного бачимо у зауваженнях вченого? Насамперед:

³⁴ Там само.— С. 63.

³⁵ Там само.— С. 56–65.

³⁶ Там само.— С. 61.

³⁷ Там само.— С. 65–66.

³⁸ Там само.— С. 69–76.

³⁹ Там само.— С. 78.

⁴⁰ Див., напр.: Його ж. *Святая Земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны. 1873–74.*— К., 1875–78.— Т. 1–2. Його ж. *Ветхозаветный храм в Иерусалиме.*— СПб., 1889.

— критичне заперечення спекулятивності у твердженнях, що претендують на науковість: Олесницький іронічно пише про «допитливий і чистий погляд дослідника»⁴¹;

— критику пояснень та тлумачень, які нехтують фактичними деталями, або здійснюються поза культурним та релігійним контекстом⁴²;

— вимогу фактологічного доведення, уникання фактичних неточностей, бездоказових та недоведених тверджень, навіть коли вони обряджаються у благочестиві шати⁴³;

— заперечення інтерпретацій, базованих на довільних, позаісторичних, зовнішніх аналогіях, асоціаціях та алюзіях, на переплутуванні образу та прообразу, причини та наслідку, на довільних ономастичних та етимологічних асоціаціях⁴⁴;

— заперечення некритичного застосування легенд та сказань для пояснень, що претендують на характер науково-історичних, а також довільного переказування та тлумачення біблійного тексту⁴⁵;

— критику карикатурно спотвореного застосування порівняльно-міфологічного методу⁴⁶;

— критику алогічності, зокрема довільної дедукції та переплутування можливості з дійсністю, модальності з реальним існуванням⁴⁷, коли перевірка гіпотез фактами підмінюється умовиводом, «можливим лише в логіці немовляти, яке, коли захоче... їсти, то вважає, що тут і є вже готовий для нього пиріг...»⁴⁸;

— нарешті, критику еkleктики та відсутності послідовності в оперуванні фактами, коли горе-археолог «забирає з собою все, що зустрічається йому на шляху до відкриття, не розбираючи, що і як і чому слугує, або може слугувати...»⁴⁹, внаслідок чого виходить «...канитель невідомих власних імен, віддалених місць, темних та неясних свідчень, глухих та невиразних переказів...»⁵⁰.

Спостерігаємо формулювання своєрідної «герменевтичної програми» впровадження наукових принципів, правил, методів до дослідження біблійної історії та культури, зміцненої у підсум-

⁴¹ Його ж. *О том, как доктор Сепп...*— С. 639.

⁴² Там само.— С. 640, 647, 652.

⁴³ Там само.— С. 639, 646.

⁴⁴ Там само.— С. 641–643, 647, 649, 653.

⁴⁵ Там само.— С. 644.

⁴⁶ Там само.— С. 652.

⁴⁷ Там само.— С. 644.

⁴⁸ Там само.— С. 645.

⁴⁹ Там само.— С. 647.

⁵⁰ Там само.— С. 648, про те саме також.— С. 655.

⁵¹ Див.: Головащенко С. І. *«Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» Я.О. Олесницького: передісторія російської тлумачної Біблії* // Наукові записки НаУКМА.— Т. 50: Філософія та релігієзнавство.— К., 2006.— С. 56–63.

ковому творі вченого; програми, яка перегукується з іншою герменевтичною програмою, сформульованою Я. О. Олесницьким майже у цей час, у нещодавно досліджуваних «Правилах для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии»⁵¹. Так маємо ще одну можливість зазирнути у творчу лабораторію одного з найвидатніших представників київської духовно-академічної культури другої половини XIX – початку XX ст.

Sergiy Golovashchenko

ON THE FORMATION OF BIBLICAL ARCHEOLOGY AS A BRANCH OF SCIENCE IN KYIV THEOLOGICAL ACADEMY: JOACHIM OLESNITSKY'S EXPERIENCE

Methodological directions which was advanced and approved by outstanding representative of Kyiv Theological Academy in the latter half of the XIX – at the beginning of XX are analyzed.

Андрій Стародуб

ВИПУСКНИК КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ ПАМФІЛ ЛЕВИЦЬКИЙ ТА ЙОГО КАНДИДАТСЬКИЙ ТВІР «ИОАСАФ КРОКОВСКИЙ, МИТРОПОЛИТ КИЕВСКИЙ»

У статті проаналізовано кандидатський твір «Иоасаф Кроковский, митрополит Киевский» студента Київської духовної академії Памфіла Левицького (майбутнього архієпископа Парфенія, 1858–1922).

Висловлену Франком Сисиним у 1989 р. думку про внесок церковно-історичної школи Київської духовної академії в українське церковне відродження XX ст.¹ за останні два десятиліття

¹ «Поштовх до українського церковного відродження вийшов також від поколінь істориків «західноруської» церкви [...] Внесок науки в українське церковне відродження ще чекає на свого дослідника»: Сисин Ф. Релігія, культура та нація на Україні в XVII ст. в українській православній думці XX століття // Сучасність.— 1989.— № 1.— С. 53.